

3. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κράτους: § α. Ὁφείλομεν ἐξ ἀρχῆς νὰ τονίσωμεν, ὅτι, ὅσον πολὺ καὶ ἂν ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν ἀγωγήν καὶ τὴν μόρφωσίν των οἱ Βυζαντινοὶ ὡς ἄτομα, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀτομικῶν των προσπαθειῶν θὰ ἦσαν λίαν πενιχρά, εἰὰν τὸ Κράτος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀφ' ἑτέρου δὲν ἐνεθάρρουν καὶ δὲν ὑπεστήριζον τὴν ἐκπαίδευσιν ἐν Βυζαντίῳ. Πράγματι, καὶ ὀλιγώτεροι θὰ ἦσαν οἱ πεπαιδευμένοι βυζαντινοί, ἀλλὰ καὶ ὀλιγώτερον κατηρτισμένοι, εἰὰν ἐπαφίεντο ἐντελῶς μόνοι, χωρὶς δηλ. τὸν ἰδεολογικὸν των προσανατολισμὸν εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ—τὸν ὁποῖον ἐπέτυχον νὰ καθιερώσουν οἱ Πατέρες τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Β.Α.—καὶ χωρὶς τὸ πρακτικὸν ἐνδιαφέρον διὰ διδασκάλους καὶ σχολεῖα ἀπὸ μέρους Κράτους καὶ Ἐκκλησίας.

Ὁμολογουμένως ἡ ἐπιθυμία διὰ μίαν ἀγωγήν καὶ μόρφωσιν ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ εἶχεν ἐξαπλωθῆ εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα τῶν Βυζαντινῶν Ἑλλήνων ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ Παλατίου. Ἰδιαιτέραν ὄντως καὶ εὐχάριστον ἐν ταυτῷ ἐντύπωσιν ἐμποιεῖ εἰς ἡμᾶς τὸ γεγονός, ὅτι ὅλοι οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐνδιεφέρθησαν νὰ δώσουν εἰς τὰ ὑψηλά των τέκνα—ὡς ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλα συγγενικά των πρόσωπα—μόρφωσιν χριστιανικὴν ἅμα καὶ ἑλληνοπρεπή. Πρὸς τοῦτο ἐνέπιστεύοντο τὰ τέκνα των εἰς χεῖρας ἱκανῶν καὶ ὀνομαστῶν διδασκάλων. Οὕτω, διὰ νὰ ἀναφέρωμεν παραδείγματά τινα, ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος τὴν πρώτην μόρφωσιν τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ Ἀρκαδίου καὶ Ὀνωρίου ἀνέθεσεν εἰς τὸν διάκονον Ἀρσένιον, ⁽¹⁾ ἀκολουθῶν δὲ παρέδωκε τὸν ἐπίδοξον διάδοχον τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου Ἀρκαδίον εἰς τὸν διάσημον τότε σοφιστὴν Θεμιστίον, καίτοι ἔθνικόν, διὰ μίαν πληρεστέραν «ἐγκύκλιον παιδείαν» ⁽²⁾ παρέδωκε δηλ. τὰ τέκνα του εἰς τὰ πλέον ἀρμόδια πρόσωπα, ὅπως τύχουν ἀγωγῆς Ἑλ-

(1) Ἰω. Ζωναρᾶς : ΕΡΙΤΟΜΑΕ HISTORIARUM, XIII 19 15-23. Τόμ. Γ' σ. 92 ἐ. Ἐκδ. Βόννης. Γ. Κεδρηνός : Σύνοψις Ἱστοριῶν, τόμ. Α' σ. 573 11-16, Ἐκδ. Βόννης.

(2) Λεξικὸν «ἩΛΙΟΣ» τόμος 9ος, σ. 527.

ληνοχριστιανικῆς. Τοῦ αὐτοκράτορος Οὐαλεντινιανοῦ αἱ θυγατέρες ἐξ ἄλλου, ἡ Ἀναστασία καὶ ἡ Κάρωσα, φέρονται ὡς πεπαιδευμέναι πριγκήπισσαι, διδαχθεῖσαι «γραμματικούς λόγους» ἀπὸ τὸν πρεσβύτερον Μαρκιανόν. (1) Καὶ τοῦ μεγάλου φίλου τῶν διδασκάλων αὐτοκράτορος Λέοντος Α' ἡ θυγάτηρ ἔλαβε μαθήματα παρὰ τοῦ λίαν πεπαιδευμένου Διοσκούρου. (2) Ὁ αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος ὡσαύτως ἐμερίμνησε διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν θυγατέρων του, ἐμπιστευθεὶς αὐτὰς εἰς τὸν ἠθικώτατον διδάσκαλον Στέφανον. (3) Γνωστὴ ἐξ ἄλλου τοῖς πᾶσιν εἶναι καὶ ἡ μέριμνα τοῦ ἀγραμμάτου αὐτοκράτορος Ἰουστίνου Α' διὰ τὴν ἀρτίαν μόρφωσιν τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἰουστινιανοῦ, καταστάντος λίαν ἐμπείρου περὶ τὰ θεολογικὰ ζητήματα, ὡς σπουδάσαντος εἰδικῶς Θεολογίαν· παρομοίᾳ ὑπῆρξε καὶ ἡ φροντίς ἐτέρου ἀγραμμάτου αὐτοκράτορος τοῦ Μιχαῆλ Β' (4) διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ υἱοῦ του Θεοφίλου, λίαν πεπαιδευμένου αὐτοκράτορος. Γνωρίζομεν ἀκόμη, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος Α' ὁ Μακεδῶν εἰς τὸν πλέον μορφωμένον ἄνθρωπον τῆς ἐποχῆς του, τὸν μέγαν Φώτιον, ἐνεπιστεύθη τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ προσφιλοῦς υἱοῦ του Λέοντος, τοῦ κληθέντος «Σοφοῦ» διὰ τὴν εὐρείαν καὶ πολυμερῆ του μόρφωσιν. Εἰς παραινετικήν ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν υἱόν του Λέοντα ὁ Βασίλειος συνιστᾷ αὐτῷ νὰ λάβῃ παιδείαν ἑλληνοχριστιανικὴν. (5) Ἀξία μνείας εἶναι προσέτι καὶ ἡ μαρτυρία, ἐκ τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους ληφθεῖσα, περὶ τοῦ εἶδους τῆς ἀγωγῆς, ἧς ἔπρεπε νὰ τύχουν τὰ τέκνα τῶν αὐτοκρατόρων, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Βασιλείου Α'. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν καλλιτέχνην, ὅστις διεκόσμησε τὰ νέα κτίρια τῶν ἀνακτόρων. Τοὺς ἄρρενας βασιλόπαιδας παρέστησεν ὁ ζωγράφος μὲ «τόμους περιέχοντας

(1) Σωκράτους Ἐκκλησι. Ἱστορία. Δ', Θ' παρὰ Migne E. Π. 67, 480 A.

(2) G. BUCKLER: ANNA COMNENA, σελ. 184.

(3) M. I. «Γεδεὼν «Γνώσεις χρήσιμοι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν παιδείας» Περιοδικὸν Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας, τόμ. 19ος σελ. 379.

(4) Συνεχιστῆς Θεοφάνους σελ. 49, Ἐκδοσις Βόννης.

(5) Migne, E. Π. 107, XXI ε. (βλέπε ἀπόσπασμα σ. 21).

τὰς θείας ἐντολὰς αἰσ στοχεῖν ἐπαιδεύοντο», καὶ τὰς πριγκηπίσσας ὁμοίως μὲ βίβλους «νόμων θείων ἐχοῦσας περιοχὴν, βουλομένου δεῖξαι τοῦ τεχνίτου (οὐχ ἄρα γε τοῦ αὐτοκράτορος) ὡς οὐ μόνον ἡ ἄρρη γονή, ἀλλὰ καὶ ἡ θήλεια τὰ ἱερὰ μεμύηται γράμματα καὶ τῆς θείας σοφίας οὐκ ἔστιν ἀμέτοχος» (1)

Περὶ τῆς ἀρίστης ἐξ ἄλλου ἑλληνοχριστιανικῆς μορφώσεως τῆς πριγκηπίσσης Ἄννης Κομνηνῆς μαρτυρεῖ σαφῶς τὸ ἱστορικὸν αὐτῆς σύγγραμμα «Ἀλεξιάς». Ἐν αὐτῷ ἡ Ἄννα ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἰδικῆς τῆς μορφώσεως, ὡς καὶ περὶ τῆς μητρὸς αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἀφίνει νὰ ἐννοήσωμεν ὡς λίαν μορφωμένην: «Μέμνημαι τῆς μητρὸς καὶ βασιλίδος πολλάκις, ἀρίστου προκειμένου βιβλὸν ἐν χεροῖν φερούσης καὶ τοὺς λόγους διερευνώσης τῶν δογματιστῶν ἀγίων πατέρων, μάλιστα δὲ τοῦ φιλοσόφου Μαξίμου καὶ μάρτυρος· ἐσπουδάκει γὰρ οὐ τοσοῦτον περὶ τὰς φυσικὰς συζητήσεις, ὅποσον περὶ τὰ δόγματα, τὴν ὄντως σοφίαν καρποῦσθαι βουλομένη». (2)

Τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Λασκάρως, ἀνδρὸς λίαν πεπαιδευμένου ὡς ἐκ τῶν διασωθέντων λόγων του ἐμφαίνεται, (3) παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος ὑπῆρξε μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ Νικηφ. Βλεμμύδης.

Καὶ ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων αὐτοκρατόρων ὄχι μόνον αὐτοκράτορες, ἀλλὰ καὶ ἀρχόντισσαι φέρονται ὡς λίαν πεπαιδευμέναι, μεταξὺ τῶν ὁποίων Εὐγενία ἡ Παλαιολογίνα (4), Θεοδώρα ἡ Ραούλαινα (5), Εὐδοκία ἡ σύζυγος Κων]στίνου τοῦ Παλαιολόγου (6), κ. ἄ. πολλαί.

Δέον ἐν τούτοις νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ διαφέρον τῶν Αὐτοκρα-

(1) Συνεχιστῆς Θεοφάνους σελ. 333-334, Ἔκδοσις Βόννης.

(2) Ἄννα Κομνηνῆ: «Ἀλεξιάς» βιβλίον V, 9 Τόμος I σελ. 263-264. Ἔκδ. Βόννης.

(3) Θεοδώρου Λασκάρως Φυσικῆς Κοινωνίας Λόγοι ἐξ, Migne E. II. 140, 1267 ἑ.

(4) Καντακουζηνός: I 22, τομ. Α' σ. 109, Ἔκδοσις Βόννης.

(5) Νικηφ. Γρηγοῦρας: IV 4. τόμ. Α' σ. 178 καὶ τόμ. Β' σ. 1188, Ἔκδ. Βόννης.

(6) Αὐτ. VIII 3, τόμ. Α' σσ. 293-294.

τόρων διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν τέκνων των — ἢ ἄλλων μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας — δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἐξασφάλισιν καλῶν διδασκάλων. Οἱ πλείστοι τούτων καὶ αὐτοπροσώπως παρηκολούθουν τὸ ἔργον τῆς ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως τῶν τέκνων των (1), τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπηύθυνον καὶ γραπτὰς παραινέσεις, ὑποθήκας καὶ συμβουλάς πρὸς αὐτά. Ἐξ μᾶς ἐπιτραπῆ ἐνδεικτικῶς μόνον νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὸν «Περὶ παιδεύσεως» παραινετικὸν λόγον τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Α' πρὸς τὸν υἱὸν του Λέοντα, ἔχοντα οὕτω: «Βιοφελές τι χρῆμα καὶ σπουδαιότατον, οὐ μόνον βασιλεῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἰδιώταις ἢ παιδευσίς. Καὶ γὰρ τοῖς κεκτημένοις αὐτὴν καὶ κατὰ σῶμα καὶ κατὰ ψυχὴν τὰ μέγιστα ὠφελεῖ· τὴν μὲν διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων λόγων· τὸ δὲ διὰ τῆς γυμνασίας τῶν κοσμίων ἔργων. Ταύτην οὖν σε, τέκνον ἠγαπημένον, ὁ πατὴρ ἐγὼ καὶ συμβασιλεὺς ἡγεμονεύουσάν σου τὴν βασιλείαν ἔχειν νοουθετῶ. Αὕτη γὰρ καὶ βασιλείαν κοσμεῖ καὶ τοὺς βασιλεύοντας ἀειμνήστους ἀποτελεῖ. Ὡσπερ γὰρ ἡλίου ἐπὶ γῆς μὴ παρόντος σκοτεινὰ τὰ πάντα καὶ ἀδιάκριτα οὕτω καὶ παιδεύσεως ἐν τῇ ψυχῇ μὴ παρούσης πεφυρμένα τὰ πάντα καὶ ἀδιόρθωτα. Δράξαι οὖν παιδείας τῆς ἐναρέτου· μόνη γὰρ ἀρετῆ τῶν κτημάτων ἀπάντων ἀθάνατος». (2)

Παραπλησίως ὑποθήκας ἔχομεν καὶ ἄλλων αὐτοκράτορων, ὡς λ.χ. ὑπὸ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου καὶ ὑπὸ Ματθαίου τοῦ Καντακουζηνοῦ (14ος αἰὼν) πρὸς τὴν θυγατέρα αὐτοῦ. (3).

§ β. Ἄλλ' οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, πέραν τοῦ διαφέροντος, τὸ ὁποῖον ὡς γονεῖς ἢ κηδεμόνες ἐπέδειξαν διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων των, ἐνδιεφέρθησαν καὶ διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ὑπηκόων των· μερικοὶ

(1) Εὐσταθίου Θεσβνίκης: Ἐπιτάφιος εἰς Μανουὴλ Κομνηνόν, § 7. Migne E. Π. 135, 997 B-C.

(2) «Βασιλείου Βασιλέως κεφάλαια παραινετικά πρὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν Λέοντα». Migne E. Π. 107, στήλη XXI ε.

(3) Δημ. Μπαλάνου: «Οἱ Βυζαντινοὶ Ἐκκλησ. Συγγραφεῖς» σ. 171.

μάλιστα υπήρξαν και ένθερμοι υποστηρικταί τών γραμμάτων και τών λογίων τής εποχής των. Από τών πρώτων ακόμη αιώνων τής Β.Α. έχομεν μαρτυρίας δια τὸ ὑπὲρ τής ανωτέρας «ἐγκυκλίου παιδείας» θερμὸν διαφέρον τών αυτοκρατόρων. Οὕτω ὁ Μ. Κων)τίνος, θέλων νὰ ἀναδείξῃ τὴν Κων)πολιν πνευματικὸν κέντρον ανώτερον τών λοιπῶν πνευματικῶν κέντρων ἐν τῇ αυτοκρατορίᾳ του, προέβη εἰς τὴν ἴδρυσιν Πανεπιστημίου καὶ Βιβλιοθήκης δι' αὐτό. Ὁ Ἰουλιανός, ὀλίγον ἀργότερον, ἀνήγειρε μεγάλην Βιβλιοθήκην, ἐν τῇ ὁποία ἐτοποθέτησε τὰ ὑπάρχοντα βιβλία τῆς κρατικῆς Βιβλιοθήκης, «ὅσας εἶχε βίβλους» (1) καὶ πολλὰ νέα βιβλία. (2). Ὁ αυτοκράτωρ Οὐάλης ἐξ ἄλλου ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τών πανεπιστημιακῶν ἐδρῶν, διώρισε δὲ καὶ ἐξ ἑτέρους βιβλιογράφους διὰ τὴν μεταγραφὴν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν βιβλίων, προοριζομένων διὰ τὴν κρατικὴν Βιβλιοθήκην. Ὁ Θεοδοσίος ὁ Β' κατόπιν προέβη εἰς ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Πανεπιστημίου Κων)πόλεως (τῷ 425 μ.Χ.) καὶ ηὔξησεν ἔτι περαιτέρω τὸν ἀριθμὸν τών ἐδρῶν αὐτοῦ. (3) Ὁ αυτοκράτωρ Λέων Α' ἐξ ἄλλου ἀναφέρεται ὡς υποστηρίζων οικονομικῶς τοὺς ἀξιόους διδασκάλους καὶ μεγάλως ἐκτιμῶν τὸ ἔργον των, ὡς δεικνύει καὶ τὸ παρατιθέμενον ἀπόσπασμα. «Εὐλόγιω τῷ φιλοσόφῳ σιτηρέσιον εἰπῶν δοθῆναι, τινὸς λέγοντος ὅτι ταῦτα εἰς στρατιώτας προσήκει δαπανᾶσθαι, εἶπεν (ὁ Λέων) εἶθε γένοιτο ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ χρόνου ὥστε τὰ τῶν στρατιωτῶν εἰς διδασκάλους παρέχεσθαι.» (4)

Καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, ὀργανώσας καλύτερον τὰς Νομικὰς Σχολὰς τῆς Β.Α., ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐν Κων)πόλει λειτουργοῦσαν. Περὶ αὐτοῦ γνωρίζομεν ἐπίσης, ὅτι διὰ διατάγματος ἐκδοθέντος τὸ ἔτος 529 μ.Χ. διέκοψε τὴν

(1) Ζώσιμος III, 11 σ. 140, Ἔκδ. Βόννης.

(2) Ὁ Κεδρηνὸς ἀναφέρει, ὅτι τὸν 5ον αἰῶνα, κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Βασιλίσκου, ἡ βιβλιοθήκη εἶχε «βίβλους μυριάδας δώδεκα». Σύνοψις Ἱστοριῶν σ. 616.

(3) Codex Theodosianus, XIV 9, 3.

(4) HISTORICI GRAECI MINORES τόμ. Α' σ. 338, Ἔκδ. Δίνδορφ (Ἑκκλ. Ἀληθ. τόμ. 19 σ. 395)

κρατικήν χορηγίαν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν, χάριν οἰκονομιῶν μᾶλλον, ὡς ἀναφέρουν ἱστορικοὶ τινες, συντελέσας οὕτως εἰς τὸ κλείσιμον τῶν σχολῶν τούτων καὶ ὅτι ἐπὶ πλέον ἀπήτησεν ὅπως τοῦ λοιποῦ πάντες οἱ διδάσκαλοι ᾧσι Χριστιανοί. Ἡ ἐνέργεια αὕτη φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως στρεφόμενη κατὰ τῆς ἀνωτέρας «ἐγκυκλίου παιδείας» καὶ μάλιστα κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἰσχυρίζονται καὶ οἱ θιασῶται τῆς, κατηγοροῦντες διὰ τοῦτο τὸν Ἰουστινιανόν. Ἡμεῖς ἐν τούτοις εἰς τὴν πράξιν ταύτην τοῦ αὐτοκράτορος διαβλέπομεν τὴν προσπάθειαν τοῦ ἐπισήμου Κράτους νὰ προσανατολίσῃ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν πρὸς τὰ ιδεώδη τῆς ἀγωγῆς, τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ εἶχον γίνεαι ἀποδεκτὰ παρὰ τῶν Βυζαντινῶν, ἤτοι πρὸς τὰ Ἑλληνοχριστιανικὰ ιδεώδη, βάσει τῶν ὁποίων ᾧφειλον νὰ μορφώνωνται οἱ Βυζαντινοὶ καὶ ὄχι τόσον προσπάθειαν ὑποτιμήσεως τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν. Ἄλλωστε δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγῃ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς σχολαῖς τῶν Ἀθηνῶν διδασκαλία δὲν ἦτο πλέον τόσον ἀξιόλογος ὅσον εἰς παλαιότερας ἐποχὰς καὶ συγκεκριμένως ὅτε ἐσπούδαζον ἐν Ἀθήναις ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ φίλος αὐτοῦ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἐκ τοῦ κλεισίματος τῶν σχολῶν τούτων προελθοῦσα ζημία ἦτο μᾶλλον περιωρισμένη εἰς ἕκτασιν. Πολὺ πρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἄλλωστε ἔχομεν μαρτυρίας πεπαιδευμένων ἱεραρχῶν, φίλων τῆς «ἐγκυκλίου παιδείας» καὶ Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, περὶ τῆς παρακμῆς τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν ἐν Ἀθήναις. Λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἐπισκόπου Κυρήνης Συνεσίου. (1). Ἐπει-

(1) Συνεσίου Κυρήνης Ἐπιστολαί: Ἐπιστολὴ 134η «Τῷ ἀδελφῷ»: «Καὶ κακὸς κακῶς ὁ δευρὸ με κομίσας ἀπόλοιτο ναύκληρος· ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθηναὶ σεμνόν, ἀλλ' ἡ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα. Καὶ καθάπερ ἱερείου διαπεπραγμένον δέρμα λείπεται, γνῶρισμα τοῦ πάλαι ποτὲ ζώου, οὕτως ἐνθένδε φιλοσοφίας ἐξωκισμένης, λείπεται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκαδημίαν τε καὶ τὸ Λύκειον καὶ νῆ Δίαν τὴν ποικίλην στοάν, τὴν ἐπώνυμον τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν οὐκέτι οὔσαν ποικίλην... Νῦν μὲν οὖν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις Αἴγυπτος τρέφει τὰς Ὑπατίας δεξαμένη γονάς· αἱ δὲ Ἀθηναὶ πάλαι μὲν ἦν ἡ πόλις ἐστία σοφῶν. Τὸ δὲ νῦν ἔχον σεμνύνουσιν αὐτὰς οἱ μελιττουργοί. Ταῦτα

τα δὲν πρέπει νὰ παροράται καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς Β. Α. δημιουργουμένη νέα πραγματικότητα, ἣτις ἐπέβαλλεν εἰς τὴν παιδείαν ὅπως λάβῃ καθαρῶς χριστιανικὴν χροιάν, ἔστω καὶ ἂν ἐπρόκειτο περὶ «ἐγκυκλίου παιδείσεως».

Βραδύτερον, ὁ διαδεχθεὶς τὸν παντελῶς διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἀδιαφορήσαντα αὐτοκράτορα Φωκᾶν (β. 602-610), Ἡράκλειος ὁ Μέγας (β. 610-641) ἔλαβε μέτρα ὑπὲρ τῆς ἀνωτερας παιδείας, ἐμπιστευθεὶς ταύτην εἰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ ἐν τῷ μεταξὺ πραγματοποιηθεὶς πλήρης ἐκχριστιανισμὸς τῆς Β.Α. συνετέλεσεν ὥστε ἡ συνεργασία μεταξὺ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας νὰ θεωρῆται πλέον ὡς κάτι τὸ ἐντελῶς φυσικὸν καὶ ἀναγκαῖον. Οὕτως, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἐπὶ Φωκᾶ κλεισθέντος Πανεπιστημίου, ἔχομεν τὴν ἴδρυσιν νέου ἀνωτέρου ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησίας, τῇ ἐγκρίσει τοῦ Ἡρακλείου βεβαίως, τῆς «Οἰκουμένης Σχολῆς», ἣτις ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς λειτουργίας της παρέιχε μὲν ὁμοίωσιν Χριστιανικὴν ἀμα καὶ Ἑλληνικὴν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν μαθημάτων, ἅτινα ἐδιδάσκοντο ἐν αὐτῇ. Οἱ ἐν τῇ σχολῇ διδάσκοντες καθηγηταὶ ἀπῆλαιον—ὡς καὶ οἱ συνάδελφοὶ τῶν τῶν προηγουμένων ἐποχῶν—μεγάλων τιμῶν, ἐμισθοδοτοῦντο ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ τὸ σπουδαιότερον πάντων, ἦσαν ἐπίσημοι σύμβουλοι τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸ παντὸς τοῦ Κράτους, ἀφοῦ «ἂν ἄνευ οἱ βασιλεῖς οὐκ ἐθέσπιζον βουλήν ἢ γνώμην», ὡς παραδίδει εἰς ἡμᾶς ὁ Γεώργιος ὁ Ἀμαρτωλός⁽¹⁾. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἐστεγάζετο ἐν «οἴκῳ βασιλείῳ», δηλ. εἰς δημόσιον οἶκημα, δεῖγμα καὶ τοῦτο τοῦ κρατικοῦ διαφέροντος διὰ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς συνεργασίας Κράτους—Ἐκκλησίας ἀφ' ἑτέρου εἰς ζητήματα ἐκπαιδευτικῆς φύσεως.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας ἡ Σχολὴ αὕτη πα-

ἄρα καὶ ἡ ξυνωρὶς τῶν σοφιστῶν (σοφῶν) Πλουταρχείων, οἵτινες οὐ τῇ φήμῃ τῶν λόγων ἀγείρουσιν ἐν τοῖς θεάτροις τοὺς νέους, ἀλλὰ τοῖς ἐξ Ὑμηττοῦ σταμνίοις.» Migne E.Π. 66. Βλέπε τὰ αὐτὰ καὶ εἰς ἑτέραν ἐπιστολὴν αὐτοῦ ὑπ' ἀριθ. ΝΔ' «Τῷ ἀδελφῷ», παρὰ Migne E.Π. 66, 1381.

(1) «Χρονικόν... Γεωργίου Μοναχοῦ» τοῦ Ἀμαρτωλοῦ, βιβλίον Δ' κεφ. ΣΜΗ', Migne E.Π. 110, 921.

ρηγκωνίσθη, ὡς γνωστόν, λόγω διαφωνιῶν τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ διδάσκοντας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραμεληθοῦν αἱ ἀνώτεραι σπουδαὶ ἐπ' ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα. Ἀντὶ τούτου ὁμοῦ οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες ἀνέπτυξαν μέγα διαφέρον διὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ μεταρρυθμιστικὸν τῶν ἔργων ἔστρεψαν οὗτοι τὴν προσοχὴν των πρὸς τὸν λαόν, τὴν βασικὴν μόρφωσιν τοῦ ὁποῖου ἐπιμόνως ἐπεδίωξαν. ἤλπιζαν, ὅτι οὕτω θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπτύξουν εἰς τὸν λαὸν τοὺς σκοποὺς των καὶ τὸ πρόγραμμά των. Διεξεδίκησαν λοιπὸν τὰ σχολεῖα τῶν «ἱερῶν γραμμάτων» ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐμερίμνησαν διὰ τὴν ἔκδοσιν σχολικῶν ἐγχειριδίων, διὰ τὴν τροποποίησιν τοῦ προγράμματος, διὰ τὸν διορισμὸν διδασκάλων εἰς αὐτὰ κ.τ.λ. (1). Τὰς τοιαύτας ἀλλαγὰς; ὡς ἦτο φυσικόν, δὲν ἔβλεπον μετὰ συμπαθείας οἱ ἀντιφρονοῦντες εἰκονολάτραι, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἀκόλουθον χωρίον ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων: «Ἐλεεῖνὰ τὰ πάντα ἡμῖν καὶ ὄδυρμῶν ἄξια. Παραστέλλονται ψαλμῶδια ἀρχαιοπαράδοτοι, ἐν αἷς περὶ εἰκόνων ἄδεταί τι· ἀντάδεταί τὰ ἀσεβῆ δόγματα εἰς προὔπτον κείμενα, ἄλλα τοῖς παισὶ πρὸς τῶν διδασκάλων παραδιδόμενα· καὶ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων ἀθεωτάτη...» (2) Παρὰ ταῦτα δέον νὰ τονισθῇ, ὅτι γενικῶς οἱ εἰκονομάχοι ἐσεβάσθησαν τὸ πρόγραμμα μαθημάτων τῶν σχολείων τῶν «ἱερῶν γραμμάτων» καὶ—ὡς τουλάχιστον μαρτυρεῖται διὰ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' (3)—δὲν ἔπαυσαν νὰ διδάσκουν εἰς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τὰ «ἱερὰ γράμματα». Περὶ τὸ τέλος τῆς δευτέρας περιόδου τῆς εἰκονομαχίας ἐν τούτοις καὶ συγκεκριμένως ἐπὶ καίσαρος

-
- (1) Διὰ πλείονας πληροφορίας βλέπε μελέτην Σπ. Παγιατάκη. «Ἡ ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων βασιλέων ἐπιχειρηθεῖσα ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις», περιοδικὸν «ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΚΑΙ ΖΩΗ» 1953, τεύχη 7, 8 καὶ 10 καὶ 1954 τεύχη 1 καὶ 2;
- (2) Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου Ἐπιστολαί, βιβλίον Β', ἐπιστολὴ ΙΕ' «Τῷ... Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων» Migne E.Π. 99, 1164 B.
- (3) Γεώργιος Κεδρηός: «Σύνοψις Ἱστοριῶν» Ἐκδ. Βόννης (1938) σελ. 800,

Βάρδα καὶ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, τὸ διαφέρον διὰ τὴν «ἐγκύκλιον παιδείαν» βαθμηδὸν ἀφυπνίζεται καὶ σχολαὶ ἀνωτέρας παιδείας ἰδρύνονται, ἀμέσως ἐκ τοῦ Κράτους ἐξαρτώμεναι. Τὰς πληροφορίας αὐτὰς ἔχομεν ἐκ πολλῶν καὶ ἀξιοπίστων πηγῶν.⁽¹⁾

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐξῆς τὸ διαφέρον τῶν αὐτοκράτορων διὰ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν διαρκῶς αὐξάνεται—ἐξαιρέσει ὠρισμένων μικρῶν περιόδων ἀδιαφορίας καὶ παραμελήσεως. Οὕτω ὁ Κων)τῖνος Ζ' ὁ Προφυρογέννητος ἐμερίμνησε διὰ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν «παιδευτὰς ἀρίστους» προκρίνας, οὓς μετὰ τῶν φοιτητῶν ὁμοτραπέζους αὐτοῦ ἐποίησε, τοὺς δὲ ἀποφοίτους προώριζε διὰ τὰ ὑψίστα κρατικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα.⁽²⁾ Ἐπὶ πλεόν, τῇ βοήθειᾳ πολυπληθοῦς ἐπιτελείου λογίων, προσεπάθησε νὰ συγκεντρώσῃ καὶ ἐκλαϊκεύσῃ τὰς κυριωτέρας γνῶσεις, εἰς κάθε τομέα ἐπιστήμης· συνετάγησαν πράγματι τότε πολλαὶ ἐγκυκλοπαιδεῖαι, ἀνθολογίαι, συλλογαὶ ποικίλαι, αἵτινες ἀπεδείχθησαν λίαν ἐξυπηρετικαὶ διὰ τοὺς περὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ἀσχολουμένους τόσον κατὰ τὴν περίοδον τῆς βασιλείας του, ὅσον καὶ—κυρίως—μετ' αὐτήν. Βραδύτερον, ἐπὶ Κων)τίνου Θ' τοῦ Μονομάχου ἔχομεν μίαν ἐπὶ πλεόν ἀξιόλογον προσπάθειαν διὰ τὴν ἀρτιωτέραν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κων)πόλεως. Ἰδρύθησαν τότε δύο σχολαί, ἡ Φιλοσοφικὴ σχολὴ καὶ ἡ Νομικὴ σχολή.⁽³⁾ Ἡ Νεαρὰ ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς Νομικῆς Σχολῆς ἀνευρέθη τελευταίως, ἀποτελεῖ δὲ ἀξιόλογον μνημεῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Πανε-

(1) Γεώργιος Κεδρηός: Σύνοψις Ἱστοριῶν τόμ. Β' σ. 170-171, Ἐκδ. Βόννης. Συνεχιστῆς Θεοφάνους σσ. 189 καὶ 192. Ἰω. Ζωναρᾶς, τόμ. Δ', σσ. 12-14 Ἐκδοσις Δίνδορφ κ.ἄ.

(2) Συνεχιστῆς Θεοφάνους σελ. 446, Ἐκδ. Βόννης. Ὁ βασιλεὺς, λέγει, «πολλὴν ἐποιεῖτο πρὸς τοὺς φοιτητὰς ἐπιμέλειαν καὶ σπουδὴν, ὁμοδίτους καὶ ὁμοτραπέζους τούτους καθ' ἐκάστην ποιῶν καὶ ἀργύρια παρέχων καὶ ὁμιλίας μετ' αὐτῶν προσηγεῖς ποιούμενος. Καὶ οὐ πολλὸς χρόνος διελθὼν... καὶ κριτὰς καὶ ἀντιγραφεῖς καὶ μητροπολίτας ἐξ αὐτῶν ἐκλεξάμενος τετίμηκε».

(3) Μιχ. Ψελλοῦ «Ἐπιτάφιος εἰς Σιφιλῖνον», Κ. Σάβα: Μ.Β. τόμ. Δ σ. 434-5.

πιστημίων τῆς Δύσεως. Ἐν αὐτῇ εὐχερῶς διακρίνει τις τὸ μέγα διαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος—καὶ τοῦ συντάξαντος τὴν Νεαρὰν συμβούλου τοῦ βασιλέως, Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος—διὰ τὰς ἀνωτέρας σπουδὰς ἀφ' ἑνός, καὶ τὰς λίαν προοδευτικὰς καὶ ὀρθὰς ἀντιλήψεις αὐτοκράτορος καὶ συμβούλου, ὅσον ἀφορᾷ τὸν προορισμὸν τῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων ἑνὸς Κράτους ἀφ' ἑτέρου, διατυπωθεῖσας ἐν μέσῳ Μεσαίωνι!

Ἄτυχῶς μερικὰς δεκαετίας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐμπνευσμένου τούτου αὐτοκράτορος τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κων)πόλεως εὐρέθη εἰς μεγάλην κατὰπτωσιν, ὥστε νὰ ἀναγκασθῇ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνός, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς πεπαιδευμένης θυγατρὸς του Ἄννης, νὰ λάβῃ εἰδικὴν μέριμναν διὰ τὰς ἀνωτέρας σπουδὰς ἐν Κων)πόλει. Οὗτος «τὴν ἐν Ἰωνσοταντινουπόλει παιδευσιν, εὐρῶν ἐνδεῶς ἔχουσαν, εἰπου σπινθηρές τινες ἦσαν τοῦ λόγου ὑπὸ σποδιᾷ κρυπτόμενοι, ἀναχωρῶντι ἐπήγετο, καὶ τοὺς ὅσοι περὶ τὰ μαθήματα ἐπιρρεπῶς εἶχον (ἦσαν γὰρ τινες καὶ οὗτοι βραχεῖς καὶ μέχρι τῶν ἀριστοτελικῶν ἐστηκότες προθύρων τούτοις πρὸς μάθησιν ὀτρύνων οὐκ ἐνεδίδου, προηγείσθαι δὲ τὴν τῶν θείων βιβλίων μελέτην τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἐπέτρεπεν. (1) Ἐκ τοῦ ἀποσπάσματος τούτου βλέπομεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν, ἀλλὰ προσεπάθησε νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν χροιάν χριστιανικὴν. Τοῦτο εἶναι ἀξιοπρόσεκτον ἀλλὰ καὶ εὐεξήγητον, καθ' ἡμᾶς. Καὶ πρὸ αὐτοῦ, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, οἱ αὐτοκράτορες Ἰουστινιανὸς καὶ Ἡράκλειος ἐνήργησαν παραπλησίως. Ἄλλ' ἐπὶ Ἀλεξίου τὸ κῦμα τῶν αἱρέσεων ἤρχισεν ἀπειλητικῶς νὰ κατακλύζῃ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ ἔπρεπε νὰ ὑποστηρικθῇ ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία· ἄλλως ὑπῆρχε κίνδυνος διαταραχῶν καὶ πολιτικῶν ἀκόμη ἀναστατώσεων εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν, διότι οἱ αἰρετικοὶ τὴν φορὰν αὐτὴν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ ἐχθρῶν τοῦ Βυζαντίου, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Αὐτοκρατορίας. Διὰ τοῦτο ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α' ὄχι μόνον «ἐπέτρεπε» νὰ

(1) Ἄννης Κομνηνῆς: «Ἀλεξιάς», βιβλίον V 9, 4. Τόμ. Α' σ. 265, Ἐκδ. Βόννης.

δοθῆ σημαντικὴ θέσις εἰς τὴν σπουδὴν τῶν θείων βιβλίων ἐναντι τῆς σπουδῆς τῆς «ἐλληνικῆς παιδείας», ἀλλὰ καὶ παρηκολούθει ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν λειτουργίαν τῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων καὶ τῶν ἰδιωτῶν καθηγητῶν, τῶν διδασκόντων εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους. Ὅτι πράγματι τοιαύτη ἦτο ἡ τακτικὴ τοῦ Ἀλεξίου μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ ἐπεισοδίου. Ἐν Κων)πόλει ἐδίδασκε τότε ἀστρονομίαν Αἰγύπτίως τις ἐξ Ἀλεξανδρείας, ὅστις «πολὺς ἦν τὰ τῆς ἀστρονομίας ἐμφαίνων ὄργια». Ὁ αὐτοκράτωρ «δειλιάσας ἵνα μὴ πολλῶν βλάβη γένηται καὶ πρὸς τὴν ματαιότητα τῆς ἀστρονομίας ἀποκλίνουσιν» ἅπαντες οἱ φιλομαθεῖς νέοι, εὐσχήμῳ τῷ τρόπῳ, διὰ τιμῶν καὶ ἀμοιβῶν ἀπεμάκρυνε τὸν ἀστρονόμον τοῦτον ἐκ τῆς πρωτεύουσας. (1) Τὸ διαφέρον του ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ ἔστρεψε καὶ πρὸς τὴν στοιχειώδη καὶ κατωτέραν «ἐγκύκλιον παιδείαν» τῶν ἐν τῷ κρατικῷ Ὀρφανοτροφείῳ παίδων, διὰ τὴν ἐπαναλειτουργίαν ἄλλωστε τοῦ ὁποῦ οὗ ἴδιος ἐμερίμνησε. Μέχρι τοιούτου δὲ βαθμοῦ ἔφθασεν: ἐν προκειμένῳ τὸ διαφέρον αὐτοῦ, ὥστε καὶ ὁ ἴδιος νὰ παρακολουθῆ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ἐν αὐτῷ διδασκαλίαν καὶ ὕμνους ἀκόμη νὰ συντάσῃ καταλλήλους διὰ τοὺς τροφίμους τοῦ Ὀρφανοτροφείου. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ παρέχομεν τὴν πληροφορίαν, ὅτι τὸ κρατικὸν Ὀρφανοτροφεῖον ἐλειτούργει καὶ ἐπὶ βασιλείας ἄλλων αὐτοκρατόρων, τόσον πρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου (2), ὅσον καὶ μετ' αὐτὴν (3), τοῦθ' ὅπερ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως, ὅτι καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες ἐπέδειξαν—ἔστω καὶ περιωρισμένον—διαφέρον διὰ τὴν στοιχειώδη καὶ κατωτέραν «ἐγκύκλιον παιδείαν».

Ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλων αὐτοκρατόρων τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν ἔχομεν μαρτυρίας, ὅτι ἐνδιεφέρθησαν ἐνεργῶς διὰ τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων καὶ δεόντως ἐτίμησαν τοὺς ἀνδρας τούτους. Ἀναφέρεται, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι ὁ αὐτοκρά-

(1) Αὐτόθι: βιβλίον VI, 7. τόμος Α' σελ. 292.

(2) Κων)τίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου «Περὶ βασιλείου τάξεως» σελ. 756 Ἔκδ. Βόννης.

(3) Γ. Παχυμέρη: «Μιχαὴλ Παλαιολόγος» IV 14, τόμ. Α' σ. 284. Ἔκδοσις Βόννης.

τωρ Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνός (1183-1185), καίτοι βασιλεύσας ἐπὶ βραχὺ χρονικὸν διάστημα, ἐτοποθέτει εἰς τὰ ὑπάτα ἀξιώματα «ἀνδρας λογίους καὶ τοὺς ἀπὸ βουλῆς (δηλ. συνέσεως) ἀρίστους... τοὺς πατέρας τῶν λόγων... ἐγγύς ἄγων τοῦ θρόνου καὶ δωρεαῖς διαθάλπων συχναῖς καὶ τιμῆς οὐκὸν ἐλαχίστης μεταδιδούς, ἐδείκνυ ἑαυτὸν καὶ φιλοσοφίαν οὐρανοβάμονα μέγα τι χρῆμα οἰόμενον καὶ πλείστου τιμώμενον καὶ σοφιστὴν ἐγκωμιάζοντα καλλιρρήμονα καὶ τοὺς νομοτριβεῖς ἀνδρας περὶ πλείστου μάλα τιθέμενον.» (1)

Κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν, ὅτε ἡ Κων)πολις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας κατέστη ἀξιόλογον πνευματικὸν κέντρον, χάρις εἰς τὰς προσπάθειάς καὶ τὸ διαφέρον τῶν ἐκεῖ αὐτοκρατόρων διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἐν Νικαίᾳ ἔχομεν κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν σχολεῖα στοιχειώδους καὶ κατωτέρας «ἐγκυκλίου παιδείας» ἀρκετὰ καὶ καλῶς λειτουργοῦντα. Ὑπῆρχον ἐκεῖ ἐξειδικευμένοι δημόσιοι διδάσκαλοι, διδάσκοντες γραμματικὴν καὶ ρητορικὴν, (2) ὡς μαρτυρεῖ ὁ Γ. Ἀκροπολίτης. Καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Κύπριος, Πατριάρχης Κων)πόλεως μετὰ τὴν ἀνάκτησιν αὐτῆς, μᾶς παραδίδει, ὅτι ὄντως ἡ κατωτέρα ἐγκύκλιος παιδεία ἐθεραπεύετο ἐν Νικαίᾳ ἱκανοποιητικῶς, ὑστέρον ὁμως αἱ φιλοσοφικαὶ σπουδαί. Παρὰ ταῦτα δὲν διστάζει νὰ ἀποκαλέσῃ τὴν Νίκαιαν «θαυμασίαν καὶ πολυέραστον τῶν λόγων πηγὴν» (3). Τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸ προσωπικὸν διαφέρον τῶν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατόρων, οἱ ὅποιοι καὶ διὰ καλοῦς διδασκάλους ἐμερίμνησαν καὶ ὑποτροφία ὤρισαν διὰ τοὺς πτωχοὺς ἀλλὰ φιλομαθεῖς νέους, ἵνα ὑποκαύσουν τὸν ζῆλον αὐτῶν πρὸς μάθησιν (4).

(1) Νικήτα Χωνιάτου : Βιβλίον Β' τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ, παράγρ. 5, σελ. 431, Ἔκδοσις Βόννης.

(2) Γ. Ἀκροπολίτης σελ. 53, Ἔκδοσις Βόννης.

(3) «Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου Διηγήσεως μερικῆς λόγος...» Migne E.Π. σσ. 21 καὶ 24.

(4) Γ. Ἀκροπολίτου Χρονικὴ Συγγραφή, § 32. Migne E.Π. 140, 1056 B,

Μετὰ τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Κων)πόλεως (1261) καὶ μέχρι τῆς τελικῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου (1453) τὸ διαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν συνεχίζεται ὁλονὲν ἀξιοζήλον, ἰδίᾳ διὰ τὰς κλασσικὰς σπουδὰς. Σχολεῖα γραμματικῆς διὰ τὴν σπουδὴν τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου ἰδρύονται καὶ διδάσκαλοι διορίζονται ἐν αὐτοῖς, μετὰ τὴν ρητὴν ἐντολὴν νὰ διδάσκουν συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα καὶ τὰς ὑποδείξεις τῶν ἀρμοδίων κρατικῶν ὀργάνων, ἤτοι τοῦ ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργοῦ, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Οὕτως ἡ Κων)πολις κατέστη καὶ πάλιν ἀξιόλογον πνευματικὸν κέντρον. Ἡ φήμη τῆς ἐξήπλωθη καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς Β.Α. μετὰ ἀποτέλεσμα ἀρκετοῖς ξένοι ἀπὸ τῆς Δύσεως—ἰδίᾳ τὴν Ἰταλίαν—νὰ προσέρχωνται ἐν Κων)πόλει, κατὰ τὸν 14ον ἰδίᾳ αἰῶνα, διὰ νὰ σπουδάσουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ νὰ μελετήσουν τὰ κλασσικὰ κείμενα τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

§ γ. Ἐκ τῶν μετὰ τοῦδε λεχθέντων συνάγεται 1) ὅτι τὸ πνεῦμα μιᾶς ἀγωγῆς συμφώνου πρὸς τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ εἶχεν ἐμποτίσει τὰς καρδίας τῶν πλείστων Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, 2) ὅτι ὡς κάθε Βυζαντινός, γονεὺς ἢ κηδεμών, οὕτω καὶ οἱ αὐτοκράτορες ὡς γονεῖς ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων των, ὑπὸ τὸ ὡς ἄνω πνεῦμα, τόσον τῶν ἀρρένων ὅσον καὶ τῶν θηλέων καὶ 3) ὅτι οὗτοι ἐνδιαφέρθησαν καὶ διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν ὑπηκόων των κατὰ ποικίλους τρόπους· τὸ διαφέρον των ἦτο ἐστραμμένον κυρίως πρὸς τὴν ἄνωτέραν «ἐγκύκλιον παιδείαν», ἀλλὰ δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ ἐνδιαφερθέντες διὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν αὐτοκράτορες. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δεόν νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι δὲν ἔλειψαν ἐπίσης καὶ οἱ παντελῶς διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἀδιαφορήσαντες αὐτοκράτορες, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι οὗτοι ἦσαν ὀλίγοι τὸν ἀριθμὸν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ σύνολον τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐπέδειξαν θερμὸν διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν διαφέρον. Ἐγινε προσέτι ἀντιληπτὸν, νομίζομεν, ὅτι καὶ διὰ τοὺς λογίους ἐνδιαφέρθησαν οἱ πλείστοι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, διὰ τῆς ἐνθαρρύνσεως, παροχῆς εὐνοίας, τοῦ διορισμοῦ των εἰς τιμητικὰς δημοσίας θέσεις ἢ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα κ.λ.π. Θὰ ἠθέλαμεν ἐπὶ τῇ εὐ-

καιρία, πρὶν ἢ προχωρήσωμεν εἰς ἕτερον θέμα, νὰ ἐξετάσωμεν ἐν συντόμῳ τοὺς λόγους τοῦ εἰδικοῦ διαφέροντος τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὴν ἀνωτέραν ἐγκύκλιον παιδείαν, ὡς ἐπίσης καὶ τοὺς λόγους τῆς κατὰ διαστήματα παραμέλησεως καὶ παρακμῆς τῶν ἀνωτέρων κρατικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων ἐν Βυζαντίῳ—καὶ δὴ ἐν Κων)πόλει.

Καὶ πρῶτον ὡς προσπαθήσωμεν νὰ ἴδωμεν π ο ὦ ἀφείλετο τὸ διαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν. Πολλοὶ αὐτοκράτορες, ὑποστηρίζοντες τὰς ἀνωτέρας σπουδὰς, ἀπέβλεπον κυρίως εἰς τὸ γ ό η τ ρ ο ν τῆς Β.Α. Ὁ Μέγας Κων)τίνος πρῶτος, ἐπιθυμῶν νὰ καταστήσῃ τὴν νέαν πρωτεύουσαν πνευματικὸν κέντρον ἀξιόλογον, ἐφάμιλλον ἂν μὴ ἀνώτερον τῶν λοιπῶν πνευματικῶν κέντρων τῆς Β.Α., ὡς ἦσαν αἱ Ἀθήναι, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια κλπ., ἰδρυσεν ἐν Κων)πόλει ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸ πρῶτον ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα, εἰδος Πανεπιστημίου, ὡς θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς σήμερον καὶ ἐμερίμνησε διὰ τὴν δημιουργίαν ἀξιολόγου διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην βιβλιοθήκης πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν διδασκόντων καὶ σπουδάζόντων ἐν αὐτῷ. Ὁ Ἰουστινιανὸς κατόπιν, διὰ τῆς προσπαθείας, τὴν ὁποίαν κατέβαλε πρὸς καλυτέραν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῆς ἐν Κων)πόλει Νομικῆς Σχολῆς, εἰς τὸν αὐτὸν ἀπέβλεψε σκοπὸν, παραλλήλως πρὸς τὴν προσπάθειαν μορφώσεως καλῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων. Σαφῆς εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος, τρεῖς περίπου αἰῶνας βραδύτερον, εἰς τὸ γόητρον κυρίως τῆς αὐτοκρατορίας του ἀπέβλεψεν, ὅταν ἠρνήθη τὴν ἀποστολὴν τοῦ φιλοσόφου Λέοντος πρὸς τὸν ζητήσαντα τοῦτον ἐπισήμως Χαλίφην τῆς Βαγδάτης ἄλ-Μαμουῦν καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐχρησιμοποίησε τὸν Λέοντα ὡς πανεπιστημιακὸν διδάσκαλον. Ἴδου τί ἀκριβῶς ἔγραφεν εἰς τὴν ἀπάντησίν του πρὸς τὸν Χαλίφην ἐκείνον ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος: «ἄλογον τὸ οἰκεῖον δοῦναι ἑτέροις καλὸν καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔκδοτον ποιῆσαι τοῖς ἔθνεσι, δι' ἧς τὸ τῶν Ρωμαίων γένος (¹) θαυμάζεται τε καὶ τιμᾶται παρὰ πᾶσι..» (²)

(1) Οὕτως ἐκαλοῦντο τότε οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνας.

(2) Συνεχιστῆς Θεοφάνους, IV 27, σ. 190. Ἐκδ Βόννης (1838)

"Άλλοι πάλιν τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἀπέβλεψαν πρωτίστως εἰς σκοποὺς πρακτικούς, δηλ. εἰς τὸν καταρτισμὸν ἱκανῶν ἀνωτέρων λειτουργῶν, διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ λίαν εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, σύγχρονος τοῦ αὐτοκράτορος, γράφει τὰ ἐξῆς ἀξιοπρόσεκτα:

«Ἐδοξε τούτῳ τῷ βασιλεῖ μὴ κατὰ γενεαλογίαν τοὺς ἐν τέλει προῖεναι καὶ ὅσοι τῷ βήματι πλησιάζουσι, μηδ' ἀπὸ τῶν πρώτων μόνον γενῶν τὴν συγκλητικὴν πληροῦσθαι βουλήν καὶ τὰ τῶν δημοσίων ἀρχεῖα καὶ ὅσα περὶ νόμους τε καὶ ψηφίσματα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἑτέρας μερίδος, εἴ τινες δὴ καὶ ἀπὸ ταύτης εὐδόκιμοι πρὸς τοῦτο φανεῖεν καὶ τῶν ἄλλων καταλλήλοτεροι.»⁽¹⁾

Ἡ μαρτυρία αὕτη δεικνύει ὅτι τοῦλάχιστον ὁ Μονομάχος—ἂν ὄχι καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες—δὲν ἐστηρίζετο μόνον εἰς τοὺς γόνους τῆς τάξεως τῶν εὐγενῶν, παρ' ὅλον ὅτι οὗτοι ἐτύγχανον πάντοτε ἀρίστης παιδείας, ἀλλ' ἐπέλεγεν ὡς συνεργάτας του διὰ τὰ ἀνώτατα κρατικὰ ἀξιώματα ἀνθρώπους μὴ ἀνήκοντας εἰς τὴν τάξιν ταύτην, ἐφ' ὅσον διεπίστωνεν ὅτι οὗτοι εἶχον τὰ πρὸς τοῦτο προσόντα. Νομίζομεν ὅτι ἡ χειρονομία αὕτη ἐνὸς μονάρχου χρήζει ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲν συνέβη μόνον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου. Καὶ μετ' αὐτὸν συναντῶμεν αὐτοκράτορας μὲ εὐρείαν ὡς ὁ Μονομάχος ἀντίληψιν ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων, ὡς ἦσαν ὁ Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνός, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω (σελ. 29) καί, βραδύτερον, ὁ Ἀνδρόνικος Β', ὅστις ἐχρησιμοποίησε ὡς πρωθυπουργὸν καὶ κάλλιστον αὐτοῦ σύμβουλον τὸν πολυμαθῆ Θεόδωρον Μετοχίτην.

"Άλλοι τέλος αὐτοκράτορες ὑπεστήριξαν τὰς ἀνωτέρας σπουδὰς—καὶ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὰ γράμματα λογίους—ἐξ ἀγνῆς ἀγάπης πρὸς τὰ γράμματα, χωρὶς νὰ ἀδιαφοροῦν φυ-

(1) Κ. Σάβα : Μ. Β. τ. Δ' σσ. 430-1, Μιχ. Ψελλοῦ Ἐπιτάφιος εἰς Σιφιλῖνον.

σικά και διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν καὶ τῶν ἄλλων σκοπῶν—δι' οὓς ἐνδιεφέρθησαν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες—περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἔχομεν ἄφθονα, ἀλλ' ὡς ἀρκεσθῶμεν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Ἰουλιανόν, λάτρην τῆς κλασσικῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ λόγιον ἀξιόλογον, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, τὸν καίσαρα Βάρδαν, μεγάλως τιμήσαντα τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς του καὶ σοβαρῶς ὑποστηρίζοντα τὰς ἀνωτέρας ἐγκυκλίους σπουδὰς, τὸν Κων)τίνον Ζ' τὸν Πορφυρογέννητον, ὁ ὁποῖος ὀλοκληρωτικῶς ἀφωσιώθη εἰς τὰς Μούσας, τὸν Νικηφόρον Βοτανειάτην (11ος αἰών), ὁ ὁποῖος «τοῖς βιβλίοις καὶ ταῖς ἀναγνώσεσιν ἐπιδιδούς ἑαυτὸν πολυῖστορα καὶ μεμνημένον παρίστα τὰ θεῖά τε καὶ τὰ ἀνθρώπινα» (1), τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν, οὗτινος τοὺς «Φυσικῆς Κοινωνίας λόγους ἐξ» ἔχομεν ὡς μικρὸν δεῖγμα πολυμαθείας καὶ βαθείας φιλοσοφικῆς μορφώσεως καὶ τὸν Μανουήλ Β' (1391-1425), περὶ τοῦ ὁποῖου τόσον κολακευτικῶς ἐκφράζεται ὁ πολὺς Κρουμβάχερ (2).

Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὸ ἕτερον ἐρώτημα τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς λόγους παρακμῆς τῶν ἀνωτέρων κρατικῶν ἰδρυμάτων καὶ σπουδῶν, ἰδίᾳ ἐν Κων)πόλει. Ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω ὑπῆρξαν αὐτοκράτορες μὴ ἐνδιαφερθέντες ποσῶς διὰ τὰ γράμματα, ὅπως ὁ Φωκᾶς (β.602-610), ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐκλείσει καὶ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κων)πόλεως καὶ ὁ Βασίλειος Β', ὁ ὁποῖος φανερὰ ἐξεδήλου τὴν ἀντιπάθειάν του πρὸς τοὺς λογίους ἄνδρας, κ.ἄ. Ἀλλ' ὁ κύριος λόγος παραμελήσεως, εἰς ὠρισμένας περιόδους, τῶν κρατικῶν ἰδρυμάτων ἐγκυκλίου παιδείας καὶ γενικῶς τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν, ἦτο καθ' ἡμᾶς ὁ ἀκόλουθος. Ἡ Β.Α. σχεδὸν ἀδιακόπως ἠγωνίζετο ἐνόπλιως κατὰ πολλῶν καὶ ποικίλων ἐχθρῶν τῆς, οἱ δὲ αὐτοκράτορες ἀναγκαστικῶς ἐστρεφον ὅλην τὴν προσοχὴν των καὶ ἀπερροφῶντο καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὴν προσπάθειαν καλυτέρας στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τῆς αὐτοκρατορίας των, διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν ἐπιτυχῶς νὰ ἀντεπεξέρχωνται κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν.

(1) Μιχ. Ἀταλειάτου Ἱστορία, σ. 312, Ἔκδ. Βόννης.

(2) Κ. Κρουμβάχερ, I.B.A. § 210, τόμ. Β' σ. 163 ἔ.

Τούτο ὁμῶς ἀπέβαινε κατὰ κανόνα εἰς βᾶρος τῆς ἀνωτέρας ἐκ-
 παιδεύσεως, διὰ τὴν καλὴν λειτουργίαν τῆς ὁποίας τὴν ὄλην εὐ-
 θύνην εἶχεν ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ. Διότι, πράγματι, ὑπὸ τοιαύ-
 τας συνθήκας, δὲν εὑρίσκει τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον ὅπως ἀσχο-
 ληθῆ καὶ μὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα. Ἐὰς προστεθῆ, ἐπὶ
 τῇ εὐκαιρίᾳ, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε καὶ πολλὰς ἄλλας ἀρμοδιό-
 τητας καὶ εὐθύναι. Ἦτο οὗτος «νόμος ἔμφυχος», «στρατηγὸς
 καὶ στρατιώτης καὶ ρήτωρ» (1), διπλωμάτης καὶ πολιτικὸς ἄρι-
 στος, αὐτοπροσώπως δεχόμενος τοὺς πρέσβεις καὶ λαμβάνων—
 ἐφ' ὅσον ἐπεθύμει τοῦτο—μόνος τὸν ἀποφάσεις (2), «μιμητῆς
 Χριστοῦ», δίκαιος, εὐσεβῆς καὶ φιλόανθρωπος (3), πράττων πᾶν
 ὅ,τι «εὐηργέτει τὸ ὑπήκοον», ἀδιακόπως μεριμνῶν διὰ τὴν εὐη-
 μερίαν τῶν ὑπηκόων του καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν (4). Τὴν ἐκ τού-
 τῶν καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρμοδιοτήτων καὶ εὐθυνῶν ἀπορρέουσιν
 τρόπον τινὰ παντοδυναμίαν συνησθάνοντο καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκρά-
 τορες, τινὲς τῶν ὁποίων, ὡς λ.χ. ὁ Ἰσαάκιος Ἀγγελος, καὶ δη-
 μοσίᾳ ἀκόμη διετείνοντο, ὅτι «πάντα ἐξεῖναι τοῖς βασιλεῦσι
 ποιεῖν» (5). Γενικῶς εἰπεῖν ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἦτο τὸ πλεόν
 πολυπράγμων καὶ τὸ περισσότερον πολυάσχολον πρόσωπον ἐν
 Βυζαντίῳ. Οὐδόλως παράδοξον λοιπὸν ὅτι δὲν εἶχε πάντοτε τὸν
 καιρὸν σοβαρῶς νὰ ἀσχολῆται καὶ μὲ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ μά-
 λιστα εἰς περιόδους μακροχρονίων πολέμων, εἰς τοὺς ὁποίους
 κατὰ κανόνα μετεῖχεν καὶ ὁ ἴδιος προσωπικῶς, ὡς καλὸς «στρα-
 τηγὸς καὶ στρατιώτης». Νομίζομεν δὲ ὅτι, οὕτως ἐχόντων τῶν

-
- (1) Κ. Μπόνη : Εὐθυμίου Μαλάκη Λόγος II ἐπαινετήριος τοῦ
 τοῦ κατηχητηρίου λόγου τοῦ αὐτοκράτορος (Μανουὴλ Α')
 σ. 53.
- (2) Αὐτ. σσ. 48, 53. Βλ. καὶ Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας Λόγος
 εἰς... Ἀλέξιον Κομνηνὸν § 8, Migne E.Π. 126, 293.
- (3) Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας «Παιδεία Βασιλική» κεφ. 26
 «Τὸ φιλόανθρωπον τῷ Βασιλεῖ χρήσιμον», Migne E.Π.
 126, 284.
- (4) Κ. Μπόνη : Αὐτ. σ. 54 καὶ Λόγος I εἰς τὸν αὐτοκράτορα
 Μανουὴλ Κομνηνόν... σ. 39. «πυρπολεῖ σου τὴν καρδίαν ὁ
 ζῆλος, ἐσθίει τὴν ψυχὴν ἢ μέριμνα τῶν ἐκκλησιῶν.»
- (5) Νικ. Χωνιάτης : Τόμος 3ος περὶ τῆς βασιλείας Ἰσαακίου
 τοῦ Ἀγγέλου, § 7, σ. 593, 16-17.

πραγμάτων, οὐδείς καλόπιστος κριτής θὰ ἠδύνατο νὰ ψέξῃ τοὺς τοιοῦτους αὐτοκράτορας, ὡς ἀδιαφορήσαντας διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἀκολουθήσαντας εἰς στιγμὰς μεγίστου ἐθνικοῦ κινδύνου, χάριν τῆς σωτηρίας τῆς Πατρίδος, τὴν ἐπιταγὴν τοῦ ἀρχαίου γνωμικοῦ **PRIMUM VIVERE DEINDE PHILOSOPHARE.**

§ δ. Ἐν συμπεράσματι καὶ γενικῶς ἐξετάζοντες τὴν θέσιν τοῦ Κράτους εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Βυζαντινῶν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἀρωγὴ τοῦ Κράτους, διὰ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ λοιπῶν ἡγετῶν αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ἀξιόλογος: καθ' ὅσον οὗτοι ἐλάμβανον μέριμναν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν καταλλήλων καὶ εὐρυχωρῶν χώρων διὰ τὴν στέγασιν τῶν ἀνωτέρων ἰδία ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ἐφρόντιζον διὰ τὴν καλυτέραν δυνατὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν σχολείων, διὰ τὰ ὁποῖα ἐνδιεφέροντο προσεπάθουν νὰ ἐπανδρώσουν τὰ σχολεῖα ταῦτα δι' ἀρίστων διδασκάλων, ἰδία δὲ τὸ Πανεπιστήμιον ἀνελάμβανον τὴν πληρωμὴν ὅλων τῶν ἐξόδων λειτουργίας τῶν σχολῶν, παρέχοντες οὕτω δωρεὰν τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν εἰς τοὺς φιλομαθεῖς ἐκείνους νέους, οἵτινες κατῴρθωνον νὰ ἀποπερατώσουν τὰς κατωτέρας «ἐγκυκλίους σπουδὰς» τῶν κλπ. Τοιουτοτρόπως ἐπέτυχον νὰ καταστήσουν τὴν Βασιλεύουσαν ἀξιόλογον πνευματικὸν κέντρον (1) καὶ νὰ ἐνθαρρύνουν κατὰ τὸ δυνατόν τὴν θεραπείαν τῶν «κλασσικῶν» σπουδῶν ἐν Βυζαντίῳ. Τέλος, διὰ τῆς κυκλοφορίας τῆς φήμης, ὅτι ἡ Βασιλεύουσα εἶχε σπουδαῖα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα, ἐπὶ πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου ἐργαζόμενα, καὶ ἀρίστους κρατικούς—καὶ ἰδιωτικούς—διδασκάλους, ἐπετεύχθη ὥστε πολλοὶ φιλομαθεῖς νέοι ἀλλὰ καὶ ὄριμοι ἀκόμη ἄνδρες, ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἢ ἐξ

(1) Κ. Σάθα Μ.Β. τ.Δ' σ: 123. Μιχ. Ψελλός: «οὔτε Ἀθήναι, οὔτε ἡ Νικομήδεια, οὔτε ἡ πρὸς Αἰγύπτῳ Ἀλεξάνδρεια, οὔτε Φοινίκη, οὔτε μὴν ἑκατέρω Ρώμη, οὔτε ἄλλη τις πόλεων ἐπὶ τινι τῶν λόγων σε μνύνεται τανῦν, πλὴν τῆς Κων)πόλεως.»

ἄλλων χωρῶν, νὰ προσέρχωνται κατὰ καιροῦς (1) ἐν αὐτῇ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς μορφώσεώς των, ἰδίᾳ τῆς φιλολογικῆς, καὶ νὰ διαδίδωνται οὕτως εἰς εὐρὴν σχετικῶς κύκλον τὰ «ἐγκύκλια» γράμματα, εἰς μίαν ἐποχὴν ὅπου εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς ὑψηλοῦ ἐβασίλευε τὸ σκοτὸς ἢ λίαν πλημελλῶς, καὶ χάριν ἐλαχίστων μόνον ἀνθρώπων, ἐθεραπεύοντο τὰ γράμματα.

4. Τὸ διαφέρον τῆς Ἐκκλησίας: § α. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Βυζαντίου διεδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Βυζαντινῶν κατὰ πρῶτον καὶ τῶν Χριστιανῶν ἄλλων ἔθνῶν γενικώτερον. Ἀπετέλεσεν αὕτη, ὡς γνωστόν, ἐν ἐκ τῶν δύο βασικῶν ἐρεισμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδραιώθη τὸ Βυζάντιον ὡς κράτος καὶ κυρίως ὡς ἰδιόρρυθμον πολιτειακὸν κέντρον κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Χωρὶς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν οὔτε ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία, οὔτε ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθοῦν καὶ κατανοηθοῦν πολὺ δὲ περισσότερον ἀληθεύει τοῦτο διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Βυζαντινῶν. Ὅπισθεν πάσης πνευματικῆς, πολιτιστικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀκόμη κινήσεως ἀνευρίσκομεν δρῶσαν τὴν Ἐκκλησίαν, ἄλλοτε κατὰ τὸν ἕνα καὶ ἄλλοτε κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον. Εἶναι λίαν εὐστοχος καὶ ὀρθὴ ἐν ταυτῷ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοβυζαντινολόγου BAYNES γενομένη παρατήρησις, ὅτι «παντοῦ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία προσέφερε πολλὰς καὶ σημαντικὰς ὑπηρεσίας· διότι ἐπλησίασε πάρα πολὺ τοὺς ἀνθρώπους τῆς Ἀνατολῆς, ἔζησε ἐν μέσῳ αὐτῶν, ἐνεδυνάμωσε τὸν πατριωτισμὸν των, ἐγένετο τὸ κέντρον τῆς ἐθνικῆς ζωῆς», ἀποβᾶσα οὕτως «ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ζωὴ τῆς Αὐτοκρατορίας.» (2)

Εἰς τὸ Βυζάντιον, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία συνειργάζοντο στενώτατα. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀνε-

(1) Ψελλοῦ Ἐπιστολαί: Ἐπιστ. 198 «Τῷ Ψηφᾷ», Κ. Σάβα, Μ.Β. τ. Ε' σ. 491 καὶ Ἐπιστ. 207 «Πρὸς τὸν Πατριάρχην Κηρουλάριον», Αὐτ. σ. 508,

(2) BAYNES N. H. «THE BYZANTINE EMPIRE» Λονδίνον 1946, σ. 98. Παραπλήσια γράφει καὶ ὁ Κ. DIERICH: «HELLENISM IN ASIA MINOR» σ. 44. Νέα Ὑόρκη 1918.